

ІСТОРІЯ

УДК 929(438+477.84)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/99-1-1>

Надія БІЛИК,

orcid.org/0000-0003-3166-7433

кандидат історичних наук, доцент,

докторант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Тернопіль, Україна) *nadia-biluk@ukr.net*

ПАМ'ЯТНИК МАРШАЛУ ЮЗЕФУ ПІЛСУДСЬКОМУ В ТАРНОПОЛІ: МЕМОРАЛІЗАЦІЯ, ОКУПАЦІЯ, ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ ПРОСТОРУ В ХХ СТ.

Мета статті – представити результати дослідження історії пам'ятника маршалу Юзефу Пілсудському в Тернополі та процесу переосмислення символіки монумента в контексті історичних подій ХХ ст. У статті розкрито роль польської громади в реалізації ідеї будівництва пам'ятника на честь Начальника Польської держави Юзефа Пілсудського в Тернополі. Визначено напрями співпраці польської цивільної та військової влади у цьому процесі. Висвітлено хронологію подій в історії міста Тернополя міжвоєнного періоду: візит Юзефа Пілсудського та вручення військових нагород (1921 р.), створення Воєводського комітету з будівництва пам'ятника маршалу Юзефу Пілсудському в Тернополі (1932 р.), проведення конкурсу (1933 р.), спорудження пам'ятника скульптором Аполлінарієм Гловінським (1934–1935 рр.); відкриття монумента (1935 р.) і меморіальних таблиць (1938 р.), приурочених дню незалежності Польської Республіки. Окреслено зміни в міському ландшафті після радянської окупації у 1939 р. і проголошення незалежності України в кінці ХХ ст. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, системності й об'єктивності; у роботі застосовано історико-генетичний, історико-типологічний та історико-системний методи, а також методи джерелознавчої критики й історіографічного аналізу. Наукова новизна роботи полягає в дослідженні першоджерел (публікацій у польськомовній пресі міжвоєнного періоду, спогадів, поштових листівок, фотографій з особових архівів, офіційних даних, матеріалів з архівних фондів польських органів влади в Державному архіві Тернопільської області), що забезпечило отримання обґрунтованих висновків. Таким чином, центр міста Тернополя у ХХ ст. був включений у процес меморіалізації, колонізації та деколонізації простору, який здійснювали представники польської, совєцької й української влади. Поляки вишановували пам'ять маршала Юзефа Пілсудського. Радянська пропаганда в образі Леніна возвеличувала тоталітарний режим. Символом української державності було обрано князя Данила Галицького. Перейменування вулиць і площ, спорудження монументів і меморіальних таблиць було відображенням регіональної політики влади, її намаганням утвердити «бажану» ідентичність і створити своєрідний «кордон пам'яті».

Ключові слова: Аполлінарій Гловінський, воєводський комітет, пам'ятник, II Річ Посполита, Тернопіль, Тернопільське воєводство, Юзеф Пілсудський.

Nadiia BILYK

PhD (History), Associate Professor,

Doctoral student at the Department of History of Ukraine,

Archaeology, and Special Branches of Historical Sciences

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Ternopil, Ukraine) nadia-biluk@ukr.net

MONUMENT TO MARSHAL JÓZEF PIŁSUDSKI IN TARNOPOL: MEMORIALIZATION, OCCUPATION AND DECOLONIZATION OF URBAN SPACE IN THE 20TH CENTURY

The purpose of this article is to present the results of a study on the history of the monument to Marshal Józef Piłsudski in Tarnopol and the process of reinterpreting its symbolism within the context of the historical developments of the twentieth century. The article examines the role of the Polish community in advancing the initiative to erect a monument in honor of the Head of State of Poland, Józef Piłsudski, in Tarnopol. It identifies the main directions of cooperation between the Polish civil and military authorities in this process. The study outlines the chronology of key events in the history of Tarnopol during the interwar period: the visit of Józef Piłsudski and the awarding of military decorations (1921); the establishment of the Voivodeship Committee for the Construction of the Monument to Marshal Józef Piłsudski in Tarnopol (1932); the organization of a design competition (1933); the construction of the monument by the sculptor Apollinary Głowiński (1934–1935); and the unveiling of the monument (1935) along with memorial plaques (1938), dedicated to the

Independence Day of the Republic of Poland. The article further delineates the transformations in the urban landscape following the Soviet occupation in 1939 and after the proclamation of Ukraine's independence at the end of the twentieth century. The research methodology is grounded in the principles of historicism, systematicity, and objectivity. It employs historical-genetic, historical-typological, and historical-systemic methods, as well as approaches of source criticism and historiographical analysis. The scientific novelty of the study lies in the use of primary sources, including publications in Polish-language interwar press, memoirs, postcards, photographs from private archives, official records and archival materials from Polish administrative bodies preserved in the State Archives of the Ternopil Region. This source base has enabled the formulation of well-substantiated conclusions. Thus, the center of Ternopol in the twentieth century became a site of memorialization, colonization, and decolonization of space, shaped by representatives of Polish, Soviet, and Ukrainian authorities. The Polish authorities commemorated Marshal Józef Piłsudski; Soviet propaganda, through the figure of Lenin, glorified the totalitarian regime; and Prince Danylo Halytskyi was chosen as a symbol of Ukrainian statehood. The renaming of streets and squares, as well as the erection of monuments and memorial plaques, reflected regional policies aimed at establishing a «desired» identity and creating a symbolic «boundary of memory».

Key words: Apollinary Głowiński, Voivodeship Committee, memorialization, memory, monument, Second Polish Republic, Ternopol, Ternopol Voivodeship, Józef Piłsudski.

Постановка проблеми. Кожна історична епоха залишає свій «слід» у назвах вулиць і майданів, в архітектурі й образотворчому мистецтві. Зазвичай, простір у центрі міста виступає місцем меморіалізації. З античних часів відома традиція: на площі споруджували пам'ятник, яким вшанували пам'ять героя. Його постать спрямовували на формування певного історичного нарративу для сучасників і майбутніх поколінь. Водночас, проєкт з минулого міг втілювати окупаційну політику держави, тому зі зміною влади його знищували, на тому ж місці встановлювали нові монументальні об'єкти з метою деколонізації простору.

У 1935 р. на площі Собеського у місті Тернополі¹ польська влада урочисто відкрила перший пам'ятник маршалу Юзефу Пілсудському у II Речі Посполитій як маркер польської ідентичності. Після окупації міста військами Червоної Армії кінну скульптуру авторства Аполлінарія Гловінського в 1940 р. було знищено. У радянський період на площі Волі встановили монумент Леніну, який було повалено в 1990 р. за ініціативи української громадськості. Після проголошення незалежності України на майдані Свободи спорудили пам'ятник князеві Данилу Галицькому. Окреслені події є яскравим прикладом меморіалізації, окупації, деколонізації простору в XX ст.

Аналіз досліджень. У міжвоєнний період про пам'ятник Ю. Пілсудському в Тернополі писали на сторінках регіональної польськомовної преси («Gazeta Lwowska», «Głos Polski», «Wschód», «Sztuki Piękne», ін.), у публікаціях йшлося про ініціативу польської громади та відкриття монумента в 1935 р.

У краєзнавчій монографії Т. Кунзек «Przewodnik po Województwie Tarnopolskiem» (1936) (Kunzek, 1936: 75) згадується скульптурна композиція авторства А. Гловінського у контексті опису Тернополя як столиці воєводства. Польський історик Ч. Бліхарський присвятив Тернополю спогади (Blicharski, 1992) та історико-краєзнавчі студії (Blicharski, 1993; Blicharski, 1994; Blicharski, 2009), в яких писав про пам'ятник Ю. Пілсудському; дослідник узагальнив інформацію, опубліковану в тернопільській газеті «Głos Polski». Уродженець Тернополя зібрав колекцію поштових листівок і фотографій, на яких зображено монумент з різних ракурсів; світлини з особового архіву Ч. Бліхарського (Archiwum) представлено на сайті «<http://www.tarnopol.pl/>». Пам'ятник Ю. Пілсудському в Тернополі став об'єктом вивчення у розвідці А. Сребраковського (Srebrakowski, 1990: 23–24), польський дослідник опрацював документи з архівного фонду «Верховного комітету вшанування пам'яті маршала Юзефа Пілсудського у Варшаві». Статті З. Норблін-Хшановської (Norblin-Chrzanoska, 1937) та Є. Зембінської (Ziemińska, 2020) є цінним джерелом у дослідженні формування культури Ю. Пілсудського через образотворче мистецтво в II Речі Посполитій. Після проголошення незалежності України про пам'ятник Ю. Пілсудському писали місцеві краєзнавці Л. Бойцун (Бойцун, 2003), І. Дуда (Дуда, 2010), В. Мороз (Мороз, 2010) у контексті тернопілезнавчих студій. Огляд публікацій свідчить про новизну нашого дослідження, актуальність статті в контексті вивчення політики історичної пам'яті.

Мета статті – представити результати дослідження історії пам'ятника маршалу Юзефу Пілсудському в Тернополі та процесу переосмислення символіки монумента в контексті історичних подій XX ст. Наукова новизна роботи полягає в дослідженні першоджерел (публікацій у

¹ Тернопіль (пол. Tarnopol) – офіційна назва міста у період Другої Речі Посполитої. У 1944 р. спеціальним указом Президія Верховної Ради СРСР змінила назву міста на Тернопіль, область перейменовано з Тернопільської на Тернопільську. Тут і далі вживаємо топонім Тернопіль – Н. Б.

польською пресі міжвоєнного періоду, спогадів, поштових листівок, фотографій з особових архівів, офіційних даних, матеріалів з архівних фондів польських органів влади в Державному архіві Тернопільської області), що забезпечило отримання обґрунтованих висновків.

Виклад основного матеріалу. У міжвоєнний період у Східній Галичині, яка після поразки національно-визвольних змагань українців і завершення польсько-більшовицької війни у 1921 р. перейшла під владу відродженої Польської Республіки, процес встановлення контролю над територією краю з боку поляків розпочався не лише із запровадження воєводського адміністративно-територіального устрою в регіоні, а й встановлення меморіальних знаків на честь польських діячів. Полонізація простору проявилася, насамперед, у реалізації проєктів пам'яті на честь Ю. Пілсудського, першого маршала II Речі Посполитої. Окреслені заходи були пов'язані з поширенням культу очільника відродженої Польської держави, який польська влада почала запроваджувати ще за життя Коменданта, масштабну діяльність в цьому напрямі розгорнули після смерті політика в 1935 р.

Польська влада створювала своєрідний «кордон пам'яті» у топоніміці. У містах масового поширення набуло перейменування вулиць на честь Ю. Пілсудського. У Тернополі, адміністративному центрі воєводства, «на першій сесії міської ради в понеділок 14.III.1927 р. було прийнято більшістю голосів нагальну пропозицію асесора Чабановського, щоб тодішню вулицю Голуховського назвати вулицею Ю. Пілсудського. Слід зазначити, що коли два роки тому проєктовано ту саму вулицю назвати вул. Короля Болеслава Хороброго, тоді виступили проти цього, мотивуючи великими заслугами перед польською громадою, які зробив для Галичини Агенор граф Голуховський», – писав Ч. Бліхарський про обставини появи вулиці Ю. Пілсудського в Тернополі (Blicharski: 1994, 48). «Вулиця Пілсудського від залізничного вокзалу виходила на головну артерію міста, вулицю Міцкевича...» (Kunzek, 1936: 74).

У період II Речі Посполитої всі меморіальні проєкти узгоджували з воєводською адміністрацією в регіоні та представниками польського уряду у Варшаві. Вони мали відповідати високим мистецьким вимогам, бути приуроченими історичним фактам із біографії Ю. Пілсудського. В цьому контексті розглянемо хронологію подій в історії Тернополя, пов'язаних із встановленням пам'ятника маршалу Ю. Пілсудському. Підставою спорудження монумента став візит очільника Польської держави до міста в 1921 р.

Після підписання Ризького мирного договору 18 березня 1921 р. маршал Ю. Пілсудський відвідав Східну Галичину, щоб продемонструвати утвердження польської влади в регіоні. 19 березня

«в суботу о 12 год ночі Начальник держави у товаристві вищих офіцерів виїхав із Варшави з інспекцією та з метою вручення хрестів “Virtuti Militari” полкам, які відзначилися в останній кампанії» (Podróż, 1921: 2). 20 березня він прибув до Хелму, далі його маршрут пролягав через міста: Белжець, Томашув, Рава, Жовква, Львів (Podróż, 1921: 2). 21 березня особистий потяг маршала Ю. Пілсудського прибув до Тернополя. У часописі «Gazeta Lwowska» цій події приурочено два дописи від спеціального кореспондента С. Загарясевіча, у першому він повідомляв про зустріч делегації, в другому – подав звіт про урочистості в центрі воєводства.

У числі 66 від 22 березня 1921 р. репортаж С. Загарясевіча приурочено прибуттю Начальника держави на залізничний вокзал міста Тернополя, де його зустрічали з військовим оркестром, що виконав національний гімн Польщі. Першими маршала Ю. Пілсудського вітали д-р К. Галецький (генеральний делегат польського уряду в Галичині), генерали І. Ромей, Г. Ніссель і С. Рейналь (представники міжнародної військової місії від Італії та Франції), дивізійний генерал С. Галлер. Також у зустрічі брали участь начальник 12-ї піхотної дивізії полковник М. Янушайтіс, представники місцевої громади й духовенства. Від міської влади до присутніх звернувся урядовий комісар В. Ленкевіч, який зазначив: «По семилітній війні, Тернопіль, котрий стільки витерпів, вітає Начальника держави з ентузіазмом»; свій виступ він закінчив вигуком, який підхопили присутні: «Хай живе Начальник держави!» Від єврейської громади д-р Парнес подякував за опіку й наголосив, що «єврейське серце віддане Начальникові держави». Вітаючи гостя хлібом і сіллю, віт із с. Ігровиця підкреслив: «Цей чорний хліб є символом мучеництва народу на кресах». Скаути, обдаровуючи гостя квітами, привітала маршала вигуком «Czuwaj!» (девіз перекладається як «усвідомлювати» або «не спати». – Н. Б.). Проїзд до міста було прикрашено трьома тріумфальними брамами, через які маршал проїхав у супроводі генерала С. Галлера. В 11 год на площі Собеського розпочалося «польова Служба Божа» (Zacharjasiewicz, 1921a: 4).

У числі 67 від 23 березня 1921 р. часопису «Gazeta Lwowska» опубліковано звіт С. Загарясевіча під назвою «Начальник держави в Тернополі», у якому журналіст виокремив події: «Привітання коаліційних генералів», «Привітання на залізничному вокзалі», «Тріумфальний в'їзд», «Польова Служба Божа», «Освячення прапорів», «Промова ген. Ромей», «Дефіляда», «Прийом у штабі дивізії», «Пошана від дітей», «Прийом у ратуші», «Від'їзд Начальника держави» (Zacharjasiewicz, 1921b: 4). Газетна публікація цінна описом урочистостей, що відбувалися в центрі міста. На площі Собеського

зібралися військові підрозділи та представники навколишніх міст і сіл. Після завершення Богослужіння маршал Ю. Пілсудський на імпровізованому вівтарі посвятив прапори 53 і 54 піхотних полків, які відзначилися в боях із більшовиками в районі Підволочиська. Також Начальник держави нагородив «кілька десятків» офіцерів і жовнірів хрестом «*Virtuti Militari*», найвищою нагородою в II Речі Посполитої. На завершення свята відбувся військовий парад (Zacharjasiewicz, 1921b: 4).

Начальник 12-ї піхотної дивізії полковник М. Янушайтіс під час обіду в штабі вручив маршалу Ю. Пілсудському акт на «власність кавалка ґрунту» в Кременецькому повіті, де призначалася земля для військових. Наступна зустріч з представниками місцевої громади відбулася в ратуші. Під час прийому очільник міста В. Ленкевіч виголосив тост на честь маршала, в якому «підніс його заслуги у звільненні кресів». Представники міжнародної військової місії від Італії та Франції підкреслили важливість військового братерства з поляками та підтримку незалежності Польщі. З-поміж виступаючих велике враження на присутніх справили слова віта Бяловаса: «Начальнику наш, вбий тут на кресах тої польської землі граничні стовпи, щоб більше ворог не прийшов. Живи нам 100 років і керуй далі так, як розпочав» (Zacharjasiewicz, 1921b: 4). Ввечері маршал Ю. Пілсудський відбув з Тарнополя. Підсумовуючи значення візиту, кореспондент підкреслив ставлення присутніх до діяча як до вождя нації.

Варто зауважити, що попри очевидну глорифікацію події 21 березня 1921 р. у Тарнополі, публіцист презентував «польський» погляд на особу Ю. Пілсудського. Через польськомовну пресу влада II Речі Посполитої вибудовувала гуманітарну політику в регіоні, утверджувала польську ідентичність серед загалу. Постаць Начальника держави символізувала для поляків відновлену польську незалежність і віру в майбутнє.

Польська громада Тарнополя, яка в 1920–1930-х рр. переважала за чисельністю українців і євреїв, вирішила увіковічнити історичну подію – приїзд маршала Ю. Пілсудського – в меморіальному постаменті у центрі міста. «Ініціатором побудови пам'ятника був тодішній начальник суспільно-політичного відділу воєводського управління в Тарнополі п. Вацлав Жиборський» (Pomnik Marszałka, 1936: 8). Його ідею підтримало керівництво 54 піхотного полку, що розміщувався в Тарнополі. У 1932 р. було створено Воєводський комітет з будівництва пам'ятника маршалу Юзефу Пілсудському в Тарнополі на чолі з В. Жиборським, який оголосив конкурс проєктів. У місцевій газеті «*Głos Polski*» інформували про етапи роботи над реалізацією ідеї. Польський історик Ч. Бліхарський узагальнив зміст газетних публікацій 1933–1935 рр. у рубриці «Пам'ятник

Юзефа Пілсудського» (Blicharski, 1994: 154–155). Так, на початку квітня було опубліковано умови, згідно з якими, 1 липня 1933 р. завершувався термін подань від авторів на адресу комітету: «інж. [енер] Вл. Бургельський, Воєводське управління, вул. Міцкевича, 26» (Blicharski, 1994: 154). 12 липня 1933 р. відбулося засідання членів конкурсного комітету на чолі з д-ром В. Ленкевічем, президентом міста Тарнополя. Для аналізу проєктів було створено професійне журі у складі відомих фахівців з Кракова (професор Ю. Макаревіч) та Львова (консерватор З. Горнунг, інженер В. Дайчак, архітектор Т. Врубель, живописець Л. Ліллє) (Blicharski, 1994: 154).

«Першою нагородою» відзначили проєкт Б. Войтовіча і Ю. Прошовського з Варшави. Митці були відомі загалу: Б. Войтовіч створив пам'ятник Т. Костюшку, а Ю. Прошовський – монумент до 500-ліття битви під Грюнвальдом (Blicharski, 1994: 154). «Другу нагороду» отримав інженер Д. Окіліський з Варшави (Konkursy, 1933: 340). За браком джерел сьогодні складно визначити, чому змінили виконавця. Проєкт пам'ятника маршалу Ю. Пілсудському втілив у життя польський скульптор А. Гловінський, уродженець Тарнополя, випускник Краківської академії красних мистецтв, який був відомий своїми роботами в портретному жанрі. У 1923 р. в центрі Тарнополя було встановлено його скульптуру А. Міцкевича.

Для реалізації меморіального проєкту було проведено збір коштів серед польських громадян та організацій. Наприклад, відомо про внески від залізничного відділу Стрілецького союзу: «паровозне депо в Тарнополі задекларувало 320 злотих на будівництво пам'ятника. Перший внесок комітетові вручили представники підрозділу Адольф Мрозек і Марціняк Станіслав» (Blicharski, 1994: 154). У 1935 р. тарнопільський воєвода К. Гінтовт-Дзєв'ятовський відзначив успіхи Воєводського комітету з будівництва пам'ятника маршалу Ю. Пілсудському в Тарнополі, який «розвинув життєдатну діяльність, і завдяки невеликим добровільним внескам усього суспільства у розмірі 134 046'26 злотих, призвів до завершення будівництва монументального пам'ятника» (ДАТО. Ф. 192 Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1). З цієї суми було виділено 128 031 злотих на встановлення пам'ятної дошки на будинку в Заліщиках (ДАТО. Ф. 192 Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1 зв.), де відпочивав очільник Польської держави. Водночас міська влада виділила 9 021 злотих для впорядкування парку на площі Собеського перед відкриттям монумента (Tarnopol, 1937: 7).

Польський дослідник А. Сребраковський дослідив етапи побудови пам'ятника. У вересні 1934 р. скульптор А. Гловінський виготовив проєкт і моделі в глині, згодом у бронзі було відлито постаті для майбутнього монумента. «Згідно з

проектом, на п'ятиметровому цоколі мала бути поміщена фігура Пілсудського на коні висотою 3,40 м. Трохи нижче, по обидві сторони цоколя, мали встановити дві у натуральний зріст постаті: з лівої сторони – легіонера, з правої – жовніра 54 п. п. [піхотного полку]. Ця конструкція мала стояти на пл. Собеського, навпроти барокового костюлу домініканців і становити замикання площі з тої сторони» (Srebrakowski, 1990: 24). Скульптор А. Гловінський зобразив Ю. Пілсудського на улюбленій кобилі маршала – Каштанці, яка була його вірним супутником у боях легіонів. Митець втілив символічний образ переможця, очільника польського війська з булавою у руці.

Спершу відкриття пам'ятника Ю. Пілсудському планували на 19 березня 1935 р. – у день іменин маршала; згодом комітет переніс церемонію на 3 травня, однак не вдалося її реалізувати. «Смерть Пілсудського 12 травня ще більше завадила планам організаторів», в II Речі Посполитій проходили дні жалоби, тому відкриття пам'ятника перенесли на осінь (Srebrakowski, 1990: 24).

4 листопада 1935 р., під час засідання Воеводського комітету вшанування пам'яті маршала Ю. Пілсудського в Тарнополі, очільник Товариства офіцерів запасу Тарнополя п. Сардецький виступив із зверненням на адресу Національного комітету вшанування пам'яті маршала Ю. Пілсудського у Варшаві – відзначити «великий внесок подільського товариства у будівництві пам'ятника маршалу в Тарнополі і надати пам'ятнику в Тарнополі значення загальнонаціонального масштабу» (ДАТО. Ф. 192. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 2).

У сімнадцяту річницю відновлення польської незалежності – 11 листопада 1935 р. – у Тарнополі було «урочисто відкрито перший у Польщі кінний монумент Маршалу Юзефу Пілсудському з легіонером і жовніром з боків» (Дуда, 2010: 218). На постаменті був напис: «WODZOWI NARODU ZIEMIA PODOLSKA. 1935» (укр. «Вождеві народу – земля Подільська. 1935»). «Gazeta Lwowska» помістила репортаж про захід, який розпочали в 11.30 год з виконання національного гімну. Від імені Воеводського комітету з будівництва пам'ятника маршалу Юзефу Пілсудському в Тарнополі виступив очільник Союзу легіоністів Є. Копець, який підкреслив, що по обидва боки вождя народу видніються на монументі постаті легіонера і жовніра 54 піхотного полку. Відслонення монумента під залпи гармат здійснив тарнопільський воєвода К. Гінтовт-Дзевялтовський. «Президент С. Відацький взяв монумент під опіку міста», у своєму виступі він наголосив на ролі воеводської влади в реалізації проекту, підкреслив значення Тарнополя, як «одного з перших польських міст, де вшановано Юзефа Пілсудського таким монументальним пам'ятником» (Odsłonięcie pomnika, 1935: 3). Церемонія від-

криття зібрала 20 000 мешканців Поділля, до підніжжя монумента було покладено близько семи-сот вінків.

Інформацію про пам'ятник Ю. Пілсудському та фото поширювали у листівках (рис. 1), польськомовній пресі і туристичних довідниках 1930-х рр. У путівнику по Тарнопільському воєводстві Т. Кунзек подав опис монумента: «Навпроти костюлу піднімається могутній пам'ятник маршалу Пілсудському, поставлений у 1935 р., зображує маршала на коні та з боків легіонера і жовніра 54 п. п.; ці бронзові скульптури натуральної величини – ідея художника і різьбяр Гловінського – розташовані на великому кам'яному п'єдесталі, проєкті інж. Дайчака» (Kunzek, 1936: 75). Фото монумента було в газеті «Wschód» (Pomnik Marszałka Piłsudskiego, 1936: 8; Pomnik Marszałka Józefa, 1939: 1), де писали про Львів, Станіславів і Тарнопіль та соціокультурне життя південно-східних воєводств. Збереглися фото містян біля пам'ятника (Archiwum).

Мета встановлення пам'ятника в Тарнополі – вшанувати ім'я маршала Ю. Пілсудського, утвердити велич II Речі Посполитої та польської нації. Водночас польська влада увіковічнила пам'ять героїв, які боролися за незалежність Польської держави. 11 листопада 1938 р. відбулося відслонення двох таблиць з іменами «загиблих легіонерів з Подільської землі і жовнірів тарнопільського полку піхоти» на цоколі пам'ятника Ю. Пілсудського, який прикрасили «зіллям і прапорами» (Blicharski, 1994: 155). В академії, приуроченій 20-літтю польської незалежності, взяли участь представники воеводської, муніципальної та військової влади. Посол В. Жіборський наголосив на ролі маршала Ю. Пілсудського у «створенні фундаменту польської незалежності». Полковник М. Моздиневич згадав «долю й долю тих 113 легіонерів Тарнопільської землі, які віддали своє молоде життя, щоб з попелу як фенікс повстала відроджена вітчизна» (Blicharski, 1994: 311). З нагоди свята звучав національний гімн у виконанні військового оркестру, президент міста С. Відацький зложив вінок до пам'ятника. Відслонення таблиць з іменами 113 героїв здійснив тарнопільський воєвода Т. Маліцький. На завершення дійства відбувся військовий парад, учасниками якого були вояки місцевого гарнізону та державної поліції (Blicharski, 1994: 312). Згадані події були прикладом меморіалізації простору в II Речі Посполитої, заходи проводили з метою інтеграції регіону до Польської держави. Як зазначив В. Мороз, «Відтак поляки на головній площі старого Тернополя намагалися показати, що місто – частина Польщі» (Мороз, 2010).

Після вторгнення СРСР до Польщі 17 вересня 1939 р. Тарнопіль опинився під совєцькою окупацією. В місті викорінювали всі сліди польськості, їх замінювали на комуністичні символи. Вулиці

Ю. Пілсудського «радянські “визволителі” принесли нову назву – Червоноармійська (1940 р.)» (Бойцун, 2003: 310). 6 січня 1940 р. пам'ятник Ю. Пілсудському було «збито з постаменту за допомогою танка і сталевих тросів» (Pomnik Józefa).

Польські дослідники акцентують увагу на втраченій культурній спадщині скульптора А. Гловінського, який був відомий меморіальними проектами в Тернополі. Про спадок різьбяр К. Вернер писав: «Доля виявилася неласкавою для того творця: пам'ятник Міцкевича, також його скульптура (1923), як і пам'ятник Пілсудського, стали знищені руйнівниками історії. Дня 6 січня 1940 р. совєцькі сильно натрудилися, поки стягнули Маршалка з п'єдесталу» (Werner, 2007: 33). Про руйнування монументів читаємо у спогадах Ч. Бліхарського: «Пам'ятник Пілсудського знищили совети в день Трьох Королів 1940 р.» (Blicharski, 2009: 51). У красназавчій студії «Miscellanea Tarnopolskie» історик зазначив: «Дня 6 січня 1940 р. пам'ятник зруйновано після окупації міста совєцькими військами» (Blicharski, 1994: 155). Описуючи знищення міста під час Другої світової війни, дослідник акцентував увагу на українсько-польській ворожнечі: «Ще раз українці видали війну поетам, знищивши пам'ятник Міцкевича у часі німецької окупації в 1942 р.», – написав мені свідок того сумного явища Болеслав Шигель, додавши коментар учнів української гімназії в Тернополі: «Міцкевич їде на еміграцію» (Blicharski, 1994: 152). Остання цитата підкреслює ставлення до подій з боку молодих українців, які сповідували націоналістичні переконання під впливом ОУН.

Місце розташування пам'ятника стало своєрідним символом влади у наступні історичні періоди. У добу більшовицької окупації цей простір використали для пам'ятника Леніну, який встановили у 1967 р. Постаць вождя пролетаріату була повернена «лицем» до костелу, в той час культову споруду використовували як приміщення художнього музею. Декомунізація в Галичині розпочалася зі знесення тоталітарних постаментів. Згідно рішення депутатів Тернопільської міської ради, пам'ятник Леніну демонтували 8 серпня 1990 р. Після проголошення незалежності України площу Свободи було перейменовано на майдан Волі, де у 2002 р. встановлено пам'ятник князеві Данилові Галицькому з нагоди відзначення 800-річчя від дня народження короля Русі. Кінний монумент стоїть на п'єдесталі – скелі з гранітних плит, – своїми обрисами він нагадує колишній пам'ятник Ю. Пілсудському.

Висновки. Таким чином, центр міста Тернополя у ХХ ст. був включений у процес меморіалізації, колонізації та деколонізації простору, який здійснювали представники польської, совєцької й української влади. Поляки вшановували пам'ять маршала Юзефа Пілсудського. Радянська пропаганда в образі Леніна возвеличувала тоталітарний режим. Символом української державності було обрано князя Данила Галицького. Перейменування вулиць і площ, спорудження монументів і меморіальних таблиць було відображенням регіональної політики влади, її намаганням утвердити «бажану» ідентичність і створити своєрідний «кордон пам'яті».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойцун Л. Тернопіль у плінні літ. Історико-красназавчі замальовки. Тернопіль : Джура, 2003. 392 с.
2. Державний архів Тернопільської області. Ф. 192 «Тернопільський воєводський комітет вшанування пам'яті Пілсудського». Оп. 1. Спр. 1. 2 арк. Protokół zebrania obywatelskiego z dnia 4 listopada 1935 r. w sali sesyjnej Urzędu Wojewódzkiego Tarnopolskiego.
3. Дуда І. Тернопіль. 1540–1944. Історико-красназавча хроніка. Частина І. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 296 с.
4. Мороз В. Пілсудський і Тернопіль: пам'ятник з конем. *20 хвилин*. 2010. URL: <https://te.20minut.ua/Podorozhi/pilsudskiy-i-ternopil-pam039yatnik-z-konem-foto-10181325.html> (дата звернення: 08.04.2025).
5. Archiwum fotograficzne / Kolekcja Czesława Blicharskiego / Album 1. Spacerkiem po Tarnopolu. URL: <http://www.tarnopol.pl/>.
6. Blicharski C. *Miscellanea tarnopolskie*. Т. 1. Biskupice ; Gliwice, 1994. 472 s.
7. Blicharski C. Tarnopol w latach 1809–1945 (od epizodu epopei napoleońskiej do wypędzenia). Biskupice, 1993. 351 s.
8. Blicharski C. Tarnopol zatrzymany w kadrze pamięci. Zabrze, 1992. 66 k. tabl.
9. Blicharski C. W służbie mojej Małej Ojczyźnie Tarnopolem zwanej (fragmenty: 1956–1986). *Sowiniec*. 2009. Nr. 34–35. S. 19–60.
10. Konkursy. *Sztuki Piękne*. 1933. Nr. 8–9. S. 340.
11. Kunzek T. Przewodnik po Województwie Tarnopolskiem ; monografia krajoznawcza. Tarnopol, 1936. 304 s.
12. Norblin-Chrzanowska Z. Pomniki Wielkiego Marszałka. *Swiat*. 1937. Nr. 46. S. 8–13.
13. Odślonięcie pomnika Marszałka Piłsudskiego w Tarnopolu. *Gazeta Lwowska*. 1935. Nr. 260. S. 3.
14. Podróż Naczelnika Państwa. *Gazeta Lwowska*. 1921. Nr. 66. S. 2.
15. Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Tarnopolu. *Wschód*. 1939. Nr. 113. S. 1.
16. Pomnik Marszałka Piłsudskiego u Tarnopolu. *Wschód*. 1936. Nr. 6. S. 8.
17. Pomnik Józefa Piłsudskiego (Tarnopol). URL: <http://monuments-remembrance.eu/pl/panstwa/polska/398-pomnik-jozefa-pilsudskiego-tarnopol>.
18. Srebrakowski A. Tarnopol – pomnik Piłsudskiego. *Spotkania z Zabytkami*. 1990. Nr. 4. S. 23–24.
19. Tarnopol – stolica Podola w ofensywie inwestycyjnej i ulepszeniach. *Wschód*. 1937. Nr. 58. S. 7.
20. Werner K. Grody Kresowe. Tarnopol. *Akowiec – Biuletyn Infomacyjny SZŻAK – Koło Opole*. 2007. № 4 (39). S. 31–36.
21. Zacharjasiewicz S. Naczelnik Państwa w Tarnopolu. *Gazeta Lwowska*. 1921. Nr. 67. S. 4.
22. Zacharjasiewicz S. Pybit Naczelnika Państwa w Tarnopolu. *Gazeta Lwowska*. 1921. Nr. 66. S. 4.

23. Ziemińska E. Why the Józef Piłsudski Memorial Failed to Be Installed in Warsaw Before the Second World War. *Journal of the NMW. NS. 2020. Rocznik MNW. NS. Nr. 9 (45). S. 222–231.*

REFERENCES

- Boitsun L. (2003) Ternopil u plyni lit. Istoryko-kraieznavchi zamaliovyky [Ternopil in the Flow of Years: Historical and Local History Sketches]. Ternopil : Dzhura. 392 s. [in Ukrainian].
- Derzhavnyi arkhiv Ternopils'koi oblasti. F. 192 «Ternopils'kyi voievodskyi komitet vshanuvannia pam'iaty Piłsudskoho». Op. 1. Spr. 1. 2 ark. Protokół zebrania obywatelskiego z dnia 4 listopada 1935 r. w sali sesyjnej Urzędu Wojewódzkiego Tarnopolskiego [Protokol of the public meeting held on 4 November 1935 in the assembly hall of the Tarnopol Voivodeship administration]. [in Polish].
- Duda I. (2010) Ternopil. 1540–1944. Istoryko-kraieznavcha khronika [Ternopil. 1540–1944. Historical and Local History chronicle]. Chastyna I. Ternopil: Vydavnytstvo Navchalna knyha – Bohdan. 296 s. [in Ukrainian].
- Moroz V. (2010) Piłsudski i Ternopil: pamiatnyk z konem [Piłsudski and Ternopil: a monument featuring a horse]. *20 khvylyn.* URL: <https://te.20minut.ua/Podorozhi/pilsudskiy-i-ternopil-pam039yatnik-z-konem-foto-10181325.html>. [in Ukrainian].
- Archiwum fotograficzne / Kolekcja Czesława Blicharskiego / Album 1. Spacerkiem po Tarnopolu [Photo archive / Czesław Blicharski's collection / Album 1. A stroll through Tarnopol]. URL: <http://www.tarnopol.pl/>. [in Polish].
- Blicharski C. (1994) Miscellanea Tarnopolskie [Miscellaneous from Tarnopol]. T. I. Biskupice; Gliwice. 472 s. [in Polish].
- Blicharski C. (1993) Tarnopol w latach 1809–1945 (od epizodu epopei napoleońskiej do wypędzenia) [Tarnopol between 1809 and 1945 (from the Napoleonic era to the expulsion)]. Biskupice. 351 s. [in Polish].
- Blicharski C. (1992) Tarnopol zatrzymany w kadrze pamięci [Tarnopol captured in the frame of memory]. Zabrze. 66 k. tabl. [in Polish].
- Blicharski C. (2009) W służbie mojej Małej Ojczyźnie Tarnopolem zwanej (fragmenty: 1956–1986) [In the service of my beloved homeland, known as Tarnopol (excerpts: 1956–1986)]. *Sowiniec.* Nr. 34–35. S. 19–60. [in Polish].
- Konkursy [Competitions]. (1933) *Sztuki Piękne.* Nr. 8–9. S. 340. [in Polish].
- Kunzek T. (1936) Przewodnik po Województwie Tarnopolskiem [Guide to the Tarnopol Voivodeship]: monografia krajoznawcza. Tarnopol. 304 s. [in Polish].
- Norblin-Chrzanowska Z. (1937) Pomniki Wielkiego Marszałka [Monuments to the Great Marshal]. *Świat.* Nr. 46. S. 8–13. [in Polish].
- Odsłonięcie pomnika Marszałka Piłsudskiego w Tarnopolu [Unveiling of the monument to Marshal Piłsudski in Tarnopol]. (1935) *Gazeta Lwowska.* Nr. 260. S. 3. [in Polish].
- Podróż Naczelnica Państwa [The trip of the Head of State]. (1921) *Gazeta Lwowska.* Nr. 66. S. 2. [in Polish].
- Pomnik Marszałka Józefa Piłsudskiego w Tarnopolu [Monument to Marshal Józef Piłsudski in Tarnopol]. (1939) *Wschód.* Nr. 113. S. 1. [in Polish].
- Pomnik Marszałka Piłsudskiego u Tarnopolu [Monument to Marshal Piłsudski in Tarnopol]. (1936) *Wschód.* Nr. 6. S. 8. [in Polish].
- Pomnik Józefa Piłsudskiego (Tarnopol) [Monument to Józef Piłsudski (Tarnopol)]. URL: <http://monuments-remembrance.eu/pl/panstwa/polska/398-pomnik-jozefa-pilsudskiego-tarnopol>. [in Polish].
- Srebrakowski A. (1990) Tarnopol – pomnik Piłsudskiego [Tarnopol – monument to Piłsudski]. *Spotkania z Zabytkami.* Nr. 4. S. 23–24. [in Polish].
- Tarnopol – stolica Podola w ofensywie inwestycyjnej i ulepszeniach [Tarnopol – the capital of Podolia, driving investment and improvements]. (1937) *Wschód.* Nr. 58. S. 7. [in Polish].
- Werner K. (2007) Grody Kresowe. Tarnopol [Towns of Kresy. Tarnopol]. *Akowiec – Biuletyn Infomacyjny SZŻAK – Koto Opole.* № 4 (39). S. 31–36. [in Polish].
- Zacharjasiewicz S. (1921b) Naczelnik Państwa w Tarnopolu [Head of State in Tarnopol]. *Gazeta Lwowska.* Nr. 67. S. 4. [in Polish].
- Zacharjasiewicz S. (1921a) Pybył Naczelnika Państwa w Tarnopolu [Head of State has arrived in Tarnopol]. *Gazeta Lwowska.* Nr. 66. S. 4. [in Polish].
- Ziemińska E. (2020) Why the Józef Piłsudski Memorial Failed to Be Installed in Warsaw Before the Second World War. *Journal of the NMW. NS. Rocznik MNW. NS. Nr. 9 (45). S. 222–231.*

Рис. 1. Листівка із зображенням пам'ятника маршалу Юзефу Пілсудському в Тарнополі (джерело: <http://www.tarnopol.pl/>)

Дата першого надходження статті до видання: 29.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

